

Received 17.07.2024	Review	JOTS
Accepted 18.07.2024		8/2
Published 20.07.2024		2024: 402-407

İsi, H. Eski Uygurcada Tohum Hece ve Tohum Kelimeler (Tantrik Türk Budizmi Metinleri Tanıklığında).

Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2024, ss. 189.

ISBN: 978-625-6321-21-2

Türkan KORKMAZ BULUT*

İstanbul Gelisim University (İstanbul/Türkiye)

E-mail: tukorkmaz@gelisim.edu.tr

Doç. Dr. Hasan İsi'nin Paradigma Akademi yayınlarından çıkan *Eski Uygurcada Tohum Hece ve Tohum Kelimeler (Tantrik Türk Budizmi Metinleri Tanıklığında)* adlı eseri sırasıyla esas konuya kadar *İçindekiler, Ön Söz, Kısaltmalar, İşaretler, Resimler Dizini, Tablolar Dizini, Giriş bölümlerinden oluşmaktadır. Çalışma, Budist Gelenekte Tohum Hece ve Tohum Kelime Kavramları, Tibet Etkili Uygur Budizmi'nde Tohum Hece ve Tohum Kelimeler ve İnceleme* olmak üzere 3 ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın *Ön Söz* (s. ix) bölümünde kısaca Uygurlardan, onların inanç sistemlerinden (Mahihaizm ve Budizm) ve bu inanç sistemleri vasıtası ile oluşan edebiyattan ayrıca edebî ürünlerde ortaya çıkmış olan *tohum hece* ve *tohum kelime* kavramlarından bahsedilmiştir. İsi, *tohum hece* kavramını şöyle açıklamıştır:

Tibet etkili Budist Uygur metinlerinde meditatif odaklanma ritüellerinde öğretinin merkezinde *görselleştirme* tekniği yer almaktadır. *Görselleştirme*, meditasyonda zihinsel bir imaj yaratma ve dikkati bu imaja çevirme olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Tibet Budizmi'ne ait meditasyon uygulamalarında bu teknik sıklıkla kullanılmaktadır. *Görselleştirme* tekniği temelinde öneme sahip kavramlardan biri de büyülü hecelerdir. Sanskritçede *bijākṣara* karşılığına sahip *tohum hece* kavramı, Budist literatürde 'mantraların özü' olarak bilinmektedir. Tantrik gelenekte herhangi bir ilahın ya da

* ORCID ID: 0000-0002-8204-3535.

tanrıçanın *esas sesi, sestem oluşan ikonografik formu* olarak da gösterilen *tohum heceler*, genellikle Budist bir ilaha ait mantranın kısaltılmış şeklidir.

Daha sonra çalışmanın *Giriş* bölümünde, birinci, ikinci, üçüncü bölümlerinde neler anlatıldığından söz edilmiştir. Son olarak da emeği geçen kişilere teşekkür edilerek bu bölüm sonlandırılmıştır.

Kısaltmalar (s. xiv) ve *İşaretler* (s. xv) bölümünde, eserde kullanılan kısaltmalar ve işaretler açıkça belirtilmiştir.

Resimler Dizini (s. xvi) ve *Tablolar Dizini* (s. xvii) bölümlerinde, kullanılan resim ve tabloların dizinleri verilmiştir.

Giriş (s. 1-8): Bu bölümde çalışmanın konusu, özgün değeri ve yöntemi hakkında çeşitli bilgiler ve örnekler yer almaktadır. Budist Uygur metinleri tanıklığında *görselleştirme* uygulamasına değinilmiş ve *sakin-* ‘düşünmek, düşünceye dalmak’ eylemi üzerinden fikir ortaya konulmuştur:

anta basa ... dyanların **sakınu** darnilerin sözlegü ol sakıngu dyanı erser dèvataların yürekinteki urug użèklerin ... “Ondan sonra ... Dhyānaları düşünüp dhāranileri söylenmelidir. Düşünülecek dhyānası ise, Devataların kalbindeki bijākşara denilen tohum heceden ...” (BT 7 A 249-252, 1976:42). (s. 4).

Daha sonra yazar, “*Tibet etkili Budist Uygur metinlerinden tanıklanan örnekler bakıldığında, sakın- “düşünmek, düşünceye dalmak” (Wilkins, 2021a: 574) eyleminin sembolik olarak canlı bir iç gerçeklik yarattığı anlaşılmaktadır.*” şeklinde açıklama yapmıştır. Yöntem kısmında ise *Transkripsiyonda Kullanılan Yöntem ve Terimleri İşlemede Kullanılan Yöntemler* açıklanmış ve taranan metinler sıralanmıştır. Çalışmanın konusunu XIII-XIV. yüzyıla ait Tibet etkisindeki Budist Uygur metinleri oluşturmaktadır. *Tohum hece* ve *tohum kelime* kavramı, Tibet etkisindeki Uygur Budizmi’ni yansıtan 13 metin neşri temelinde ortaya konmuştur.

1. Bölüm: *Budist Gelenekte Tohum Hece ve Tohum Kelime Kavramları* (s. 9-23). Bu bölümde Sanskritçede *bijākşara* karşılığındaki *tohum hece* kavramının Budizm’de sahip olduğu nitelikler gösterilmekte, *tohum hece* teriminin Tibet Budizmi temelinde ilişkili olduğu fizyolojik ve mediatif süreçler hakkında bilgiler ortaya konmaktadır. Ayrıca, *tohum hece*’lerle birlikte, *tohum kelime* kavramına da değinilmekte, tohum kelimelerin tohum hecelerden ayrılan yönü açıklanmıştır. Bu bölümden kısa bir örnek vermek gerekirse (s. 16):

Bija teriminin fizyolojik yönüne bakıldığında, *bija*, konsantrasyonu, farkındalığı ve meditasyon durumunu geliştirmek için yüksek sesle veya sessizce söylenen kısa, tek heceli sözler olarak belirli tanrıların, enerjilerin, elementlerin ve hatta tüm kozmosun özünü veya tohum enerjisini içerir. Doğaları gereği enerjik oldukları için doğrudan tercüme edilemeyen *bjalar*, meditasyon pratiğinde, genellikle zihni sakinleştirmek, *prāna* (nefes) akışını dengelemek ve beş elementi uyumlu hâle getirmek için kullanılır. Enerji düzeyinde, bu titreşimler vücuttaki belirli noktaları ve enerji merkezlerini açıp bloke enerjileri serbest bırakarak *yedi cakrayı* dengeye getirmesiyle fizyolojik bir yöne sahiptir. Hinduizm ve Klasik Budizm’de, vücudun yedi cakra merkezinin her biri, canlılığını ve gizli gücünü harekete geçiren tek heceli bir tohum mantraya sahiptir (Burgin, 2002: ‘Yoga Basics’). İnsan vücudunun farklı enerji merkezlerinde yer alan *bjalar*, yoga uygulayıcısı ritüelde ilerledikçe, bu cakralara enerji vererek daha iyi yeteneklere olanak sağlar. Bu yönüyle, mantralar içerisinde yer alan tohum heceler, kozmolojik ve fizyolojik alanları birbirine bağlayan karmaşık bir ağın bileşenleri oldukları için uygulayıcıyı etkiler ve onu dönüştürür (Rao, 2019: 17).”.

Bijā mantra	Element	Cakra	Bulunduğu Yer
Laṃ	Toprak	Mūlādhāra	Tepe
Vaṃ	Su	Svādhiṣṭhāna	Üçüncü Göz
Raṃ	Ateş	Maṇipūra	Boğaz
Yaṃ	Hava	Anahata	Kalp
Haṃ	Uzay	Vishuddha	Karın
Oṃ	-	Ajna	Sakral
Aḥ	-	Sahasrara	Kök

Yedi Cakra ve Tohum Heceler I (Burgin, 2002: Yoga Basics; Samuel, 2013: 40; Yogapedia, ‘bija mantra’ maddesi). (s. 17).

2. Bölüm: *Tibet Etkili Uygur Budizmi’nde Tohum Hece ve Tohum Kelimeler* (s. 25-162). Bu bölümde öncelikle Eski Uygurcada *tohum hece* kavramına karşılık gelen terimlere değinilmekte, sonrasında *tohum hece* teriminin Budist Uygur metinlerindeki yerinden bahsedilmektedir. Bu bölüm iki alt başlıktan meydana gelmektedir. İlk başlık genellikle tek heceden oluşan *tohum heceleri* içermekte iken diğer başlık iki heceli *tohum kelime*’lerden meydana gelmektedir. Bu iki başlığın içerisinde toplam 75 başlık söz konusudur. Bunlar, (45) *tohum hece* ve (30) *tohum kelime* şeklinde alfabetik olarak sıralanmıştır.

Bu bölümde bulunan *tohum hece* örneklerinden biri şu şekildedir:

Griṃ-Griṃ

Budist literatürde Sanskritçe *grīm-gr̥m* tohum hecesi, *Gr̥hadevata* ile ilişkili bir tohum hecedir (Wisdom Library, 'gr̥m' maddesi). Heruka'nın beden fizyolojisinde güney yönüne anüs ve irinle ilişkili bu tohum hece, *Gr̥hadevata* adlı bölgenin ilk harfidir. Bu bölgenin dışı tanrısı Khandarohā ve erkek tanrısı Ratnavajra'dır (Gray, 2007: 60).

Tibet etkili Budist Uygur metninden tanıklanan Sanskritçe *grīm-gr̥m* hecesi, dil ilişkilerinin ürünü olarak Sanskritçeden Eski Uygurcaya uyarlanıp *giri* karşılığındadır. İfadenin Eski Uygurcaya uyarlanışında fonetik açıdan ünlü türemeleri söz konusudur. Bu durum, Türk dilinin belirli ünsüz çiftleri dışında yan yana ünsüzleri kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Sanskritçe son ses /-m/, Eski Uygurcada düşmüştür.

Tanık

ulati tört otuz alplar yoginilar pu ça o a goo r tè ma ka oo tiri koo ka la ka hi piri giri soo su n si m ku uzèkleri birle bolarnı sakingu ol “Ayrıca Yirmidört Vīra ve Yoginiler puṃ jāṃ oṃ aṃ raṃ deṃ māṃ kāṃ oṃ triṃ koṃ kaṃ laṃ kām̐ hiṃ preṃ gr̥ṃ sauṃ suṃ naṃ siṃ māṃ kuṃ hecelerini tefekkür etmelidirler.” (BT 7 A 031-034, 1976: 32; Tokyürek, 2022a: 216).

Budist Uygur metninden tanıklanan örneğe bakıldığında, Sanskritçe *grīm-gr̥m* hecesinin Uygurlarda (Tokyürek, 2022a: 216, 311) Heruka adlı ilaha ait kutsal bölgeleri çağrıştırdığı görülmektedir. (s. 52-53).

Bu bölümde bulunan *tohum kelime* örneklerinden biri şu şekildedir:

Hrom̐

Sanskritçe *hrom̐*, mistik bir kelime olarak Eski Uygurcada *horoy* karşılığındadır. Dil ilişkilerinin ürünü olarak Sanskritçe forma göre ilk hece /o-/ fonemini türetmiş devamında Sanskritçe son ses /-m/ fonemini /-ŋ/ fonemine çevirmiştir.

Tanık

... horoy horoy hira hira piṅ piṅ ... hiriṅ hiriṅ inyoṅ inyoṅ ... kṣim̐ kṣim̐ ... hiṅ hiṅ ... “... hrom̐ hrom̐ hraḥ hraḥ pheṃ pheṃ ... hrim̐ hrim̐ jñom̐ jñom̐ ... kṣmaṃ kṣmaṃ ...hiṃ hiṃ ...” (BT 7 A 479-487, 1976: 52).

Tibet etkili Budist Uygur metnine bakıldığında, Sanskritçe *hrom̐* ifadesinin bir *dhāraṇī* anlatımıyla tanıklandığı görülmektedir (s. 132-133).

3. Bölüm: *İnceleme* (s. 163-173). Çalışmanın üçüncü bölümü olan *İnceleme* başlığında, Eski Uygurcada tespit edilen 121 *tohum hece* ve *tohum kelime*, köken ve oluşum yönünden üç alt başlığa ayrılmakta, ilgili *tohum hece* ve *tohum kelimeler* ses denklikleri ve ses olayları düzeyinde işlenmektedir. Çalışmanın özellikle Sanskritçe-Eski Uygurca dil ilişkileri doğrultusunda en dikkat çekici yönü, tespit edilen *tohum hece* ve *tohum kelime*'lerin çoğunun Sanskritçeden Eski

Uygurcaya alıntılanmasıdır. Bu yönüyle çalışmada Sanskritçe kökenli olarak gösterilen terimler, ses denklikleri ve ses olayları temelinde *ünlüler* ve *ünsüzler* şeklinde iki alt başlığa ayrılmaktadır, sonrasında Sanskritçe-Eski Uygurca dil ilişkileri noktasında her iki dilin fonemlerinin denk geldiği karşılıklar ve yaşanan ses değişiklikleri gösterilerek Sanskritçe sözcüklerin Eski Uygurcadaki görünümünü hedeflenmiştir.

Bu bölümde Sanskritçe kökenli olarak gösterilen terimlerin *ünlüler* ve *ünsüzler* şeklinde iki alt başlığa ayrılarak yapılan incelemesine birer örnek vermek gerekirse:

Ünlüler (s. 165)

Ünlü Daralması

Geniş ünlülerin dar ünlülere dönmesidir. Genellikle $a > ı$, $o > u$, $e > i$, $ö > ü$ biçiminde görülmektedir (s. 166).

İlk hecede

/e-/ > /è-/: Skr. *deṃ* > Uyg. *tè*; Skr. *he* > Uyg. *hè*

Son hecede

/-e/ > /-è/: Skr. *tuttāre* > Uyg. *tutarè*; Skr. *cale* > Uyg. *çalè*; Skr. *cule* > Uyg. *çulè*; Skr. *preṃ* > Uyg. *pirè*; Skr. *tūre* > Uyg. *turè*

/-o/ > /-ū/: Skr. *ho* > Uyg. *huu*

Ünsüzler (s. 168)

Ötümlüleşme

Ötümsüz ünsüzlerin ötümlü ünlülere dönmesidir (s. 169).

/t/ > /d/: Skr. *svasti* > Uyg. *sivasdi*; Skr. *svasti* > Uyg. *svasdi*; Skr. *tuttāre* > Uyg. *tutdara*

İlgili ses denkliği Sanskritçe-Eski Uygurca dil ilişkileri noktasında temel bir ölçüt olmaktan ziyade, *dişsel nöbetleşme* adı verilen imlânın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sanskritçe orta ve son hecedeki /-t/ fonemi, Eski Uygurcada bazı örneklerde /-d-/ ya da /-d/ formu ile temsil edilmektedir. Verilen örnekler bir ötümlüleşme olayından ziyade, imlâ kaynaklı bir durum olarak da görülebilir.

Kaynaklar ve Eser Kısaltmaları (s. 175-186). Bu bölümde eser çalışılırken kullanılan kaynaklar yazarın soyadına göre alfabetik sıra ile belirtilmiştir. Kaynaklar gösterilirken ve metin içinde atıf yapmak için APA sistemi kullanılmıştır.

Eski Uygurca Dizin (s. 187-189). Bu bölümde Eski Uygurca *kelimeler* alfabetik olarak dizilmiş ve karşılıklarına geçtikleri sayfanın numaraları yazılmıştır.

Eski Uygurcadaki tohum hece ve tohum kelimeleri tanımlarıyla gösteren bu eser, Uyguristik açısından özgün bir çalışmadır. Eski Uygur Türkçesi alanı için öneme sahip olacağını düşündüğümüz bu çalışmanın alana katkılar getirmesini temenni ederiz.